

SPAȚIUL ROMÂNESC POSTCOMUNIST: ÎNTRU SECULARIZARE ȘI REDESCOPERIREA CREDINȚEI

Grațîela Teodora VLAD

Universitatea „Constantin Brâncoveanu” din Pitești

Abstract

Overtime, the Romanian Orthodox Church has suffered a series of significant and decisive transformations. Thus, taking in order to survive and be able to maintain its position in society, its leaders accepted to make sacrifices which implied being part of the political system. Hence, in order to prevent massive atheisation, a new political-social-spiritual interference occurs, that has both beneficial and harmful effects. This way, the Romanian Orthodox Church gets involved in several identity crises, but through the collective consciousness and historical sacrifices, it manages to regain its position in society.

Keywords: secularization, theology, politics, suffering, martyrdom, communism, post-communism.

„Principala misiune a oricărei Biserici este cea spirituală, celelalte misiuni având un caracter istoric și circumstanțial”¹.

1. Realitatea postdecembristă: *sui generis*

„Situația religioasă este în primul rând importantă pentru aceia ce sunt direct implicați”². Perioada comunistă a reprezentat și continuă să reprezinte pentru numeroși autori din diverse domenii (sociologie, științe politice, istorie ș.a.) o bogată sursă de inspirație, furnizând valoroase teme de studiu și cercetare. Indiferent că abordăm subiecte precum naționalismul, ateizarea sau

¹ George Enache, *Biserică – societate – națiune – stat în România interbelică*, în „Revista Teologică”, ianuarie 2016, pp. 116-202.

² Miklos Tomka, *Expanding Religion: Religious revival in post-communist central and eastern Europe*, Walter de Gruyter GmbH&Co, Berlin, New York, 2011, p. 1.

formarea unei identități tradiționale, istoriografia românească postdecembristă se alimentează permanent cu noi informații. Cu toate acestea, este evidentă existența unui paradox, cel puțin în ce privește fundamentele spiritual-culturale, dat de faptul că România comunistă părea să se rupă de esența sădită în perioada premergătoare, părea să își schimbe complet înfățișarea, aliniindu-se la tendința promovată de Universul Răsăritean³.

Biserica Ortodoxă Română a avut de suferit, de-a lungul timpului, importante transformări și, ca Biserică majoritară, a fost obligată să se confrunte cu permanente provocări. Percepută adesea ca o instituție conservatoare, chiar retrogradă, liderii acesteia s-au regăsit adesea în situația de a fi plasați de analiști în rândul așa-numiților „autohtoniști”⁴. În aceste condiții, acuzele de naționalism aduse Bisericii Ortodoxe Române au fost destul de numeroase, de cele mai multe ori fiind alimentate chiar de acțiunile slujitorilor bisericii. Încă din perioada interbelică slujitorii bisericii au început să se implice în viața politică, mânați fie de un spirit justiționar, de îndreptare (cum a fost cazul elitei ajunse în temniță, ce cuprinde și un număr considerabil de preoți), fie din considerente coercitive.

Astfel, în cele ce urmează, vom face o trecere în revistă a celor mai importante aspecte cu privire la evoluția Bisericii românești din punct de vedere spiritual și în raport cu societatea și cu realitatea politică.

2. Teologie și politică în perioada interbelică

Reflecția răsăriteană asupra raporturilor dintre teologie și politică trebuie să pornească, într-un spațiu majoritar ortodox, de la presupuziția tradiției sale, ca referință solidă în conturarea unui asemenea demers. Nu există nici o îndoială că în perioada interbelică *liberală* și *democratică* politicul juca un rol destul de important în viața religioasă și bisericească. Tot acest amestec politic-cultural-spiritual avea să se ascundă în spatele unei „motivații de

³ A se vedea Filon Verca, *Parașutați în România Vândută*, Editura Gordian, Timișoara, 1993.

⁴ Adrian Simion, *Biserica Ortodoxă Română în anii '90: între Biserica Națională și Biserica Naționalistă*, în „Terra Sebv. Acta Mvsei Sabesiensis”, nr. 2, 2010, pp. 559-594.

modernizare a societății”⁵, prezentând, deopotrivă, efecte benefice – prin încercările de organizare unitară a vieții cultelor –, dar și negative, prin confuziile generale create.

Perioada interbelică era caracterizată prin două modalități de manifestare a politicului în *Ecclēsia*⁶: prima face referire la subordonarea Bisericii la interesele unui partid politic sau a unei grupări politice, în timp ce a doua vizează intrarea efectivă a figurilor bisericești în politică. Imixtiunea politicului în Biserică este posibilă prin interpretarea în sens apusean a formulei „primatul spiritualului”, ce desemnează dreptul Bisericii de a influența deciziile Statului. Tot acest lucru are ca efect nașterea, în conștiința societății, a ideii că Biserica trebuie să conlucreze cu statul, formându-se chiar o sinteză Biserică-Stat, până în 1925, când prin Legea de organizare a Bisericii Ortodoxe, ecclesia a fost scoasă de sub autoritatea statului, devenind autonomă⁷. În acel moment, România căpăta independență religioasă, Biserica era ridicată la rangul de Patriarhie.

În timp ce statul era considerat „o structură laică nedestinată exploatării”⁸, Nae Ionescu susținea că „viața religioasă e o necesitate aspră pentru spiritualitatea românească (...). Orice Biserică trăiește prin sâmburele ei de adevăr veșnic și prin râvna duhovnicească a slujitorilor ei”⁹. Așadar, pornind de la principiul existenței unei elite intelectuale mânate de acest Adevăr, în perioada următoare se realizează o uniune de principii, credințe și valori morale, ce dau naștere unor noi caractere și modele. Ne referim prin aceasta la renașterea spiritualității creștine, într-un context vitregit, într-un moment al decăderii, atât sociale, cât și politice, spirituale sau umane.

Totuși, această perioadă a fost recunoscută ca una în care relația dintre naționalism și Biserica Ortodoxă în România a devenit

⁵ George Enache, *op. cit.*, p. 201.

⁶ Constantin Mihai, *Biserica și elitele intelectuale interbelice*, ediția a II-a, Editura Institutul European, Iași, 2014, p. 61.

⁷ Nae Ionescu, *Duminica*, în „Cuvântul”, an III, nr. 630, 6 decembrie 1926, p. 1.

⁸ Constantin Mihai, *op. cit.*, p. 84.

⁹ Nae Ionescu, *În jurul concordatului*, în „Cuvântul”, an III, nr. 752, 6 mai 1927, p. 1.

intrinsecă, fiind mai curând privită ca o legătură între parte și întreg, unde religia reprezenta aspectul fundamental al identității naționale¹⁰.

3. Biserica în perioada comunistă: de la suferință la sfințenie

Odată cu instaurarea dictaturii comuniste, ateismul a devenit politică de stat, în timp ce cultele religioase, indiferent de natura lor, au ajuns, cel mult, tolerate. Este evident faptul că o problemă importantă a ideologiei comuniste a reprezentat-o religia. Doctrina comunistă se proclama ca adevărata cunoaștere, singura ce instituia o lume reală din punct de vedere ontologic, restul abordărilor fiind considerate forme de autoiluzionare, minciuni acreditate cu bună știință de autorități malefice.

Aversiunea doctrinară față de religie a pornit de la Ludwig Feuerbach, filosoful ateu pe ale cărui idei și-au conturat Karl Marx și Friedrich Engels gândirea¹¹. Toată această ostilitate față de religie a fost preluată și transpusă în doctrină, ajungând până acolo încât să fie considerată un fel de drog, prin promisiunile fericirii și răsplătirii umane în viața de apoi. Oamenilor li s-a implementat gândul că teama de zeități este arhaică, cu atât mai mult cu cât acestea nu constituie decât un produs al propriei imaginații. Totodată, Engels considera că religia are implicații ideologice, menite să justifice interesele grupurilor conducătoare pe seama celorlalte, iar acest fapt ar fi fost total inoportun în lumea ideală pe care încercau să o contureze.

În consecință, se impunea ca religia, în forma sa tradițională, să se piardă, datorită valorilor pozitive inacceptabile pe care le întruchipează. Acesta a reprezentat epicentrul fenomenului ce avea să marcheze viața religioasă comunistă, cu precădere în spațiul românesc, în condițiile în care extirparea gândirii religioase s-a realizat prin „revoluționarea conștiinței”¹², prin lupta de clasă de proletariat, precum și prin persecuții și închisoare.

¹⁰ Kenneth Allen Adams, *God, Mythology, Nationalism and Romanian Identity: The Post-Communist Transition to Democracy*, Pro Quest LLC, SUA, 2016, p. 13.

¹¹ Wayne Hudson, *The Enlightenment Critique of Religion*, în „Australian eJournal of Theology”, nr. 5, august 2005, pp. 1-12.

¹² Nicolai Berdiaev, *Originile și sensul comunismului rus*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994, p. 190.

Mai mult, problematica relației dintre comunism și religie a fost generată și de o serie de factori. În primul rând, orice religie își formează discursul în jurul unui set de valori ce nu ar putea fi penetrare de cele promovate de stat. Apoi, cultele religioase au propriile instituții și ierarhii, cărora nu li se poate impune cu ușurință o dominație externă, cu alte cuvinte nu pot fi puse sub control. De asemenea, cultele religioase promovează propriile simboluri, ritualuri, tradiții, melodii. Exista, astfel, o contradicție între crucea creștină și nicovala și ciocanul comunist. Nu în ultimul rând, orice religie și, cu precădere cea creștină, oferă programe de studii acelor persoane interesate de a lucra pentru sau în interiorul bisericilor. Ne referim aici la seminarii, școli de teologie ș.a.¹³

Timp de jumătate de secol, România a fost stoarsă de fundamentul său religios, actul spiritual rămânând la nivel tabu, de practică individuală, nu neapărat din considerente morale, cât din frică. Imaginea martirajului conștient, generată de realitatea temnițelor comuniste, avea un adevărat rol de reeducare comportamentală în rândul indivizilor. Tot acest experiment crunt reprezentat de muncile forțate din lagărele și coloniile comuniste a reprezentat atât distrugerea clasei politice interbelice, eliminarea elitei intelectuale, cât și exterminarea unui număr mare de clerici ortodocși sau greco-catolici¹⁴.

Mai multe studii, exerciții de comemorare colectivă, de altfel considerate incomplete, au sugerat existența unui număr impresionant de reprezentanți ai personalului ecleziastic în temnițele comuniste. Amintim, în acest sens, *Micul pomelnic* încropit de monahul Teodor Stănescu¹⁵, în care identificăm aproximativ 2.398 preoți sacrificați. Un alt studiu, realizat în 1998 de Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului¹⁶, sugerează închiderea a

¹³ Sabrina P. Ramet, *Foreword*, în Lavinia Stan, Lucian Turcescu, *Religion and Politics in Post-Communist Romania*, University Press, Oxford, 2007, p. 13.

¹⁴ Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România, *Sistemul Penitenciar din România: 1945-1989*, articol disponibil pe http://www.iiccr.ro/pdf/ro/investigatii_speciale/sistemul_penitenciar_1945_1989.pdf (accesat pe 25.01.2017).

¹⁵ Teodor Stănescu, *Mic pomelnic cu numele martirilor neamului sacrificați de dictatura comunistă din România*, Editura Babel, Bacău, f.a.

¹⁶ Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, *Biserica Întemnițată în România (1944-1989)*, București, 1998, p. 12.

2.544 reprezentanți ecleziastici, din care 1.725 preoți ortodocși, 226 greco-catolici, 165 romano-catolici, 65 protestanți, 23 neoprotestanți, 13 mozaici. Din rândul acestora, mulți s-au remarcat pentru răbdarea duhovnicească cu care și-au abordat suferința, ajungând să atingă un nivel impresionant de admirație, atât din partea colegilor de suferință, cât și din partea creștinilor de pretutindeni.

Nume precum Arsenie Boca, Ilie Lăcătușu, Iustin Pârvu, Ilarion Felea, Crăciun Oprea, Gherghe Calciu, Atanasie Ștefănescu ș.a. au reușit să se ridice deasupra rigurilor vremii, trezind o adevărată avalanșă în conștiința românului de rând¹⁷. Aveau să se nască astfel noi martiri, noi sfinți, recunoscuți, însă, abia după căderea totalitarismului.

Partidul comunist a reușit, astfel, prin toate măsurile întreprinse, să instaleze frica față de credință, aceasta din urmă asociindu-se adeseori cu teroarea sau cu supranaturalul. Oamenii erau reeducați în spiritul materialist. Se impunea limitarea existenței umane la tangibil, excluzând orice posibilitate de intervenție extrasenzorială. Partidul și, implicit, dictatorul, erau adevărul suprem. Ținta privilegiată a ateilor o constituiau tinerii și copiii, aceștia putând fi mai ușor formați în spiritul comunist¹⁸.

4. Biserica în postcomunism

Pe întreg parcursul secolului XX, naționalismul românesc, fie el religios sau politic, a fost generat de legătura dintre națiunea română și confesiunea creștin-ortodoxă. Mai mult, evoluția Bisericii Ortodoxe Române după căderea regimului comunist a fost indisolubil legată de istoria acestei instituții de după 1945, perioada comunistă „lăsând urme importante în evoluția Bisericii și influențând istoria postdecembristă a ortodoxiei românești”¹⁹.

În ciuda eforturilor susținute de ateizare a populației, primul recensământ de la căderea regimului comunist, respectiv cel din

¹⁷ Constantin Sârbu, *Mărturisitorii din Închisorile Comuniste. Minuni. Mărturii. Repere*, ediția a II-a, Editura Areopag, București, 2011.

¹⁸ A se vedea și George Enache, *Fața criminală a comunismului din URSS*, în „Ziarul Lumina”, 28 noiembrie 2009, articol disponibil pe <http://ziarullumina.ro/fata-criminala-a-comunismului-din-urss-36629.html> (accesat pe 25.01.2017).

¹⁹ Adrian Simion, *op. cit.*, p. 559.

1992²⁰, sugerează că România avea să sufere cea mai mică rată de ateizare din lume. Altfel, doar 0,17% din populație se declara atee sau fără religie, majoritatea susținând apartenența la o comunitate religioasă. Totodată, conform celui mai recent recensământ realizat la nivelul Uniunii Europene, respectiv în 2011²¹, procentul de atei din România s-a păstrat cel mai mic (0,19%), comparativ cu Bulgaria (11,8%), Ungaria (23%) sau Republica Cehă (34,2%). Acest lucru sugerează că, într-o oarecare măsură, nerecunoașterea apartenenței religioase în perioada prigonirii nu a presupus, neapărat, inexistența acesteia. Dimpotrivă, înverșunarea doctrinară a comunismului împotriva Bisericii a determinat, cu atât mai mult, întărirea convingerii spirituale. De aici practicile religioase tănuite: „un număr de credincioși au fost concediați de la locurile lor de muncă; alții au fost terorizați. Unii au început să-și practice credința în secret, pentru a nu-și pierde angajamentele de muncă”²².

Astfel, odată cu eliberarea de sub restricția comunistă, oamenii au redobândit libertatea de exprimare, de manifestare și, cel mai important, au devenit liberi să își declare credința. S-au efectuat presiuni din partea societății civile pentru reintroducerea educației religioase în școlile publice, pentru a oferi sprijin financiar instituțiilor teologice, în speranța impulsivării acestora de a-și relua rolul în societate ș.a.²³.

În ce privește relația oficială dintre Biserică și Stat, ultimul deceniu al secolului trecut avea să pregătească o colaborare fructuoasă, în sensul în care s-a manifestat, la nivel de Guvern, o preocupare deosebită pentru libertatea de organizare internă a cultelor religioase, urmărindu-se într-o oarecare măsură repararea nedreptăților și abuzurilor regimului precedent²⁴. În acest sens,

²⁰ Sorin Negruți, *The Evolution of the Religious Structure in Romania since 1859 to the present day*, în „Revista Română de Statistică”, Supliment nr. 6, 2014, pp. 39-47.

²¹ *Ibidem*.

²² Sergiu Grossu, *Datoria amintirii. Calendarul persecuției religioase în țările comuniste*, Editura Mașina de Scris, București, 2003, p. 37.

²³ Lucian Turcescu, Lavinia Stan, *Educația Religioasă în România*, în „Studii comuniste și post-comuniste”, 2005, pp. 381-401.

²⁴ Secretariatul de Stat pentru Culte, *Statul și cultele religioase*, Editura Litera, 2014, p. 20.

în 2006 avea să se aprobe Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, prin care cultele religioase aveau să primească sprijin atât în virtutea atribuțiilor lor, cât și în reorganizarea și restabilirea acestora ca actori importanți în viața publică.

Anca Gorgan²⁵, într-un studiu realizat asupra relației Stat-Biserică în România, conchide că Biserica s-a aflat într-o permanentă stare de jertfă și opunere vizibilă față de regimul comunist, mai ales la nivel individual, dar și organizațional. Astfel, nu se poate pune problema unei suprapuneri între discursul public al ecclesiei și realitatea structurală a sistemului.

²⁵ Anca Gorgan, *Relația stat-biserică în România Postcomunistă*, în „Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul XXIII (2012), nr. 1-2, București, pp. 141-146.